

i.e.d., ŞƏFA ƏLİYEV

UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri

POST-KONFLİKT ƏRAZİLƏRƏ QAYIDIŞIN DÜNYA TƏCRÜBƏSİ: **BAŞLICA CƏHƏTLƏR VƏ ÇIXARILACAQ DƏRSLƏR**

Dünya tarixində kifayət qədər dəhşətli və dağıdıcı müharibələr olmuş, konfliktlər baş vermişdir.

Nəticədə, çoxsaylı insan tələfatı ilə yanaşı, yaşayış evləri, şəhərlər, kəndlər xarabazarlığa çevrilmiş, yerlə-yeksan olmuşdur. Heç bir müharibənin acı nəticələri və dağıntıları insanların yaddaşından silinməmişdir və bu gün də insanlığa xas olmayan müharibə və post-konflikt nəticələri müəyyən düşüncələri ortaya qoymağın, müvafiq ibrət dərslərinin çıxarılmasının vacibliyini şərtləndirir. Bu proseslərdə ən ağır və mürəkkəb məsələlərdən biri müharibə nəticəsində doğma yurdlarını itirmiş məcburi köçkünlərin həmin ərazilərə qayıdış problemidir.

Ağrılı və mürəkkəb məsələlərdən biri müharibə nəticəsində doğma yurdlarını itirmiş məcburi köçkünlərin həmin ərazilərə qayıdış problemidir

Dünya təcrübəsindən yanaşdıqda bu istiqamətdə müəyyən bərpa və qayıdış modelləri, dövlətlərin metodoloji yanaşmaları

diqqət çəkir. Bəşəriyyətin ən çox – 50 milyondan 80 milyona qədər insan itirdiyi II Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə olan təcrübəyə baxmaq maraqlı olardı. Belə ki, həmin dövrdə təkcə keçmiş SSRİ-də 1710 şəhər və şəhər tipli qəsəbələr, həmçinin 70 min kənd, 82 min məktəb, 32 min sənaye müəssisəsi dağıdılmışdır. SSRİ-də bu məsələlərin həlli üçün 4-5 illik planlardan istifadə olunmuş və bərpa işləri aparılmışdır. Avropanın sosialist ölkələrində bərpa işlərinə keçmiş SSRİ tərəfindən daha çox resurslar yönəldilmişdir və burada əsas məqsəd Qərblə, ABŞ-la müqayisədə

daha güclü mövqeyin formalaşdırılması olmuşdur. Bir neçə misal, Varşava şəhəri

müharibə nəticəsində 84% dağıdılmışdır, sənaye infrastrukturunu isə 90% məhv olunmuşdur. Artıq SSRİ hökuməti tərəfindən 1945-ci il fevralın 3-də Varşavanın yenidən qurulması ilə bağlı qərar verilmişdir. Digər bir misal, tamamilə dağıdılmış Minsk şəhərinin yenidən bərpa edilməsini istəməyirdilər və Belarusun paytaxtını başqa yərə köçürmək planı var idi. Amma son nəticədə həmin şəhərin öz yerində, dağıdılmış ərazidə bərpa edilməsi qərara alındı və resursların qısa müddət ərzində səfərbər olunması hesabına başa gəldi. Həcminə və səmərəliliyinə görə daha çox cəlbəedici görünən və ABŞ-ın dövlət katibi Corc Marşall tərəfindən Harvard Universitetində 1947-ci ildə səsləndirilən və Avropanın dirçəldilməsi üçün nəzərdə tutulan strateji plan (“Marşall planı”) bu günə kimi aktuallığı ilə seçilir. ABŞ-ın Avropaya planlı və qısa müddət ərzində kömək göstərməsi nəticəsində həm Qərbi Avropa dirçəldi və eyni zamanda, ABŞ iqtisadiyyatı gücləndi. 1950-ci ildə Avropa Ödəniş İttifaqı yaradıldı və reabilitasiya, iqtisadi artım üçün resurslardan istifadə etmək asanlaşdı, Almaniya sürətlə böhrandan çıxmağa başladı. 1950-1960-cı illərdə Qərbi Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatı bərpa proseslərini sürətləndirə bildilər və bu proseslərdə Almaniya “Marşall planı”nda nəzərdə tutulan vəsaitlərin 60%-ni özünün sənayesinin inkişafına cəlb edə bilmişdir. 1950-ci ildə Almaniya sənaye istehsalı 1936-cı il nisbətə 14,4% artmışdır və sonrakı illərdə sənaye istehsalı hər il 10-15 % artım nümayiş etdirmişdir, nəticədə Qərbi Alman “iqtisadi möcüzəsi”nin əsası qoyulmuşdur. ABŞ-ın dəstəyi və maliyyə köməyi ilə Almaniya Federativ Respublikasının sürətlə dirçəldilməsi təmin olunmuş və bu ölkə Avropa iqtisadi integrasiyasının dayaqlarını formalaşdırmışdır. ABŞ və Avropa müttəfiqliyi bu gün də dünyada onların aparıcı rolunu təmin etməkdədir. II Dünya Müharibəsinin nəticələrindən baxsaq, Yaponiyanın bərpa prosesləri və metodoloji

yanaşmaları daha böyük maraq kəsb edir. Külə dönmüş Xirosimanın bərpa edilməsi və dirçəldilməsi buna nümunə ola bilər. Yaponiyanın müxtəlif bölgələrindən, həmçinin xaricdən cəlb olunan resursların və gələn köməyin sayəsində şəhər bərpa olunmuşdur. Yapon hökuməti tərəfindən 1949-cu ildə Xirosimanın tikintisinə dair xüsusi qanun qəbul olunmuşdur və əsas məqsəd şəhərin obrazını dəyişmək, onu dünyada dayanıqlı sülh simvoluna çevirmək olmuşdur. 1947-ci ildən Yaponiyada bütün istiqamətlər üzrə islahatlar aparılmış və Yaponiyanın dirçəldilməsi proseslərinə başlanılmışdır. Qeyd edək ki, keçmiş SSRİ-nin süqutundan sonra dünyanın coğrafiyası dəyişdi, yeni müstəqil dövlətlər yarandı, milli zəmində və ərazilər kontekstində münaqişələr, müharibələr baş verdi, separatçılıq görünməmiş həddə çatdı. Avropanın Balkan bölgəsində, keçmiş SSRİ-nin bir sıra respublikalarında, son dövrlərdə isə ərəb ölkələrində dağıdıcı milli konfliktlər, vətəndaş toqquşmaları və müharibələr geniş xarakter aldı. Bu arzuolunmaz konfliktlərin və müharibələrin fəsadları kifayət qədər düşündürücüdür. Öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan 1990-cı illərin əvvəllərində ciddi problemlərlə üzləşdi. Beynəlxalq səviyyədə olan havadarlarının və imperialist xislətli “sahiblərinin” sayəsində Ermənistan ölkəmizin 20% torpaqlarını işğal etdi. Ermənistandan vəhşicəsinə qovulan soydaşlarımız da daxil olmaqla, 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünlərimiz ağır şəraitdə məskunlaşmağa məcbur oldular. Belə bir dövrdə Azərbaycan dövləti tədricən öz resurslarını və özünüinkışafetmə potensialını səfərbər edərək siyasi və iqtisadi sabitliyi bərpa etməyə və gücləndirməyə məcbur idi. Bu tarixi missiyanın öhdəsindən Ümumilli Liderimiz Heydər Əliyev gələ bildi. 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq, neft strategiyası reallaşdırıldı, ölkədə makroiqtisadi və makromaliyyə sabitliyi

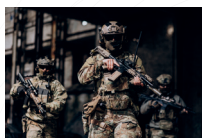
təmin olundu, məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirləri görüldü və torpaqlarımızın işğaldan azad olunması istiqamətində məqsədli tədbirlərin görülməsinə başlanıldı.

2003-cü ilin sonlarından başlayaraq, ölkə Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modeli yeni mərhələyə qədəm qoydu, sosialyönlü iqtisadi inkişaf prioritetləri ön plana çıxarıldı, iqtisadi, sosial və institusional islahatlar aparıldı, ölkəmizin iqtisadi gücü və qüdrəti artmağa başladı. Ordu quruculuğu ən müasir texnologiyalar və təcrübəyə əsaslandı, yeni qoşun növləri və hərbi birləşmələr formalaşdırıldı, hərbiçilərimizin peşəkarlıq səviyyəsi artırıldı, hərbi-sənaye kompleksi yaradıldı və ordunun maddi-texniki bazası gücləndirildi. Bunlarla bərabər, Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə özünün haqq işinin dünya ictimaiyyəti və liderləri tərəfindən qəbul olunması istiqamətində davamlı səylər göstərdi və ölkəmizin imici xeyli yüksəldi.

İqtisadi baxımdan güclənmiş və dünya ölkələri arasında nüfuz qazanmış Azərbaycan milli ordumuzun rəşadəti sayəsində 2020-ci il sentyabr ayının 27-dən başlayan II Qarabağ Müharibəsində 44 gün ərzində erməni silahlı qüvvələrini darmadağın etdi və diz çökdürdü, Ermənistan rəhbərliyi təslimçilik aktına qol çəkdi. Böyük Qarabağ Zəfərindən sonra isə qarşıda daha çətin vəzifələr, ilk növbədə Böyük Qayıdış iqtisadiyyatının formalaşdırılması və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qayıtmaları problemlərinin həll edilməsi məsələləri durur. Qeyd edək ki, 30 ilə yaxın davam edən işğal nəticəsində 20 min vətəndaşımız həyatını itirmiş, 900 yaşayış məntəqəmiz, 150 min ev, 70 min ictimai xarakter daşıyan bina, 693 məktəb, 855 uşaq bağçası, 695 tibb müəssisəsi, 6 min müəssisə dağıdılmışdır. Avtomobil yolları, su xətləri, təbii qaz və elektrik enerjisi kommunikasiyaları məhv olunmuşdur. 280 min hektar meşələr və 1 milyon hektara yaxın yararlı torpaqlar deqradasiyaya uğradılmışdır və region ekoloji fəlakət zonasına çevrilmişdir. Təsəffüf deyildir ki, Ağdamı Qarabağın Xirosiması və “ruhlar şəhəri” adlandırırlar.

Post-konflikt ərazilərin bərpa olunmasında və Böyük Qayıdışın təmin edilməsində beynəlxalq təcrübənin obyektiv reallıqlardan baxılması və dəyərləndirilməsi vacibdir. Həmin istiqamətdə mövcud yanaşmaların, metodologiyaların adaptivliyinin müəyyənəndirilməsi tədbirləri görülmədən, istifadə üçün tətbiq edilməsi məqsədəuyğun deyildir. Hesab edirik ki, artıq ölkəmizdə bu istiqamətdə dünya təcrübəsini müasir zaman kəsiyindən keçirməklə və sintez etməklə, milli konseptual baxışlar, dövləti

**İQTİSADI
BAXIMDAN
GÜCLƏNMİŞ VƏ
DÜNYA ÖLKƏLƏRİ
ARASINDA NÜFUZ
QAZANMIŞ
AZƏRBAYCAN
MİLLİ ORDUMUZUN
RƏŞADƏTİ
SAYƏSİNDƏ 2020-ci İL
SENTYABR AYININ
27-dən BAŞLANAN
II QARABAĞ
MÜHARİBƏSİNDƏ
44 GÜN ƏRZİNDƏ
ERMƏNİ SİLAHLI
QÜVVƏLƏRİNİ
DARMADAĞIN ETDİ
VƏ DİZ ÇÖKDÜRDÜ**

yanaşmalar və fəaliyyət strategiyasının əsas istiqamətləri formalaşmaqdadır. Bunlarla bərabər, bir qrup yanaşmaları və mexanizmləri diskussiya predmeti və prioritet istiqamətlər kimi ümumiləşdirmişik:

- Post-konflikt ərazilərə qayıdışın dünya təcrübəsindən bəhrələnmək vacibdir, qayıdışın dünya təcrübəsi hər bir ölkənin inkişaf xüsusiyyətləri və prioritetləri ilə uzlaşdırılmalıdır;
- Post-konflikt ərazilərin bərpasında və dirçəldilməsində dövlətlə cəmiyyət arasında harmoniya təmin edilməli, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı ön plana çıxarılmalıdır;
- Böyük Qayıdışın böyük məsuliyyəti əsas etibarını ilə dövlətin öz çiyində daşınmalıdır və dövlət öz resurslarına daha çox güvənməlidir;
- Post-konflikt ərazilərin potensial və xüsusilə dost dövlətlərdən olan investorlar üçün cəlbəediciyi təmin olunmalı və müvafiq şərait yaradılmalıdır;
- İşğaldan azad olunan ərazilərin bərpası və dirçəldilməsi üzrə investisiya-innovasiya layihələrinin hesabatlılıqına və şəffaflığına xüsusi önəm verilməlidir;
- Post-konflikt ərazilərdə istehsal və sosial infrastrukturun yaradılması və inkişaf etdirilməsində alternativ maliyyə mənbələrinin formalaşdırılması, maliyyə mexanizmlərinin işlənməsi, maliyyə-kredit infrastrukturunun yaradılması prosesləri daha sürətlə təmin olunmalıdır;
- Post-konflikt ərazilərdə iri layihələrin maliyyələşdirilməsi proseslərinə potensial xarici investisiya kompaniyalarının, fondlarının və digər maliyyə institutlarının intensiv olaraq cəlb edilməsi işləri aparılmalıdır;
- Region üçün xüsusi məşğulluq təminatı modeli işlənilməli və sahibkarlığın, biznesin inkişaf etdirilməsi istiqamətində çoxvariantlılıq prinsiplərindən, müxtəlif məqsədli dövlət proqramlarından və qrantlardan istifadə olunmasına zərurət vardır;
- Post-konflikt ərazilərin yüksək texnologiyalar və o cümlədən, “ağıllı” texnologiyalar əsasında inkişafının prioritetliyi əsas götürülməklə, Böyük Qayıdış prosesinə cəlb olunacaq məcburi köçkünlərin maarifləndirilməsi, bilik və bacarıqlarının artırılması, rəqəmsal texnologiyaların mənimsənilməsi istiqamətində sistemli və ardıcıl tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır.

